

Xalbador

J. SAN MARTIN

Heriotza mingarri batek ikutu gaitu euskaldunen bihotzak. Eta,

*heriotzeak eginarazten
dauku zonbait gogoeta;*

Bere omenaldi egunean hil zaigu Xalbador bertsolaria, bertsolari arruntaren mailetatik askoz goragoko dohainez Euskal Herri guzia maitasunez bereganatu zuen gizona. Holako poetarik guti izan du gure herriak, eta nekez sortuko zaigu beste bat. Uste gabean, oraindik sasoiko,

*behin betikotz isildu zauku
gure errexiñoleta.*

Ber berak bertsolari adiskide baten heriotzaz egin zituenetatik hartzen ditugu lerro hauek. Bere izateaz hoberik ezingo genuke asma. Halakoa bai zen Xalbadarren etorria gai sentikor bat mamitzean. Halakoa zen poeta honen bihotza. Eta hark lagun maitagarri bati eskainiak orain guk beretzat hartzea legezkoa deritzagu.

1976ko azaroaren zazpian, igandez, Euskal Herri guztitik heldutako jendez bete zen Urepel, Xalbadarren sorterrria. Alde guzietakoak erakutsi nahi zioten beraganako borondatea eta zenbait sari. Bere bigarren liburua ere han aurkezten zen. Ni ere goizean goiz harako abiatu nintzen, baina bidean izan nuzn ezbehar bategatik gelditu nintzen bertaraino heldu gabe.

Bihotzeko eritasunez omenaldian bertan eraman zuen herioak, emozioz leher eginik, eguneroko berrietatik irakurleak dakien bezala. Honegatik, ez naiz jardungo gauza bera esaten eta bertsolari adiskidearen artegintzaz eta gizontasunez oroitu nahi dut.

“Herria” eta “Gure Herria” aldizkarietatik ezagutu nituen bere lehen bertsoak, hirurogeia baino lehen, haietariko bat, “Esperantzarik gabeko amodioa” izenekoa, maiz irakurri ere bai. Egun batean Azkaineraino joan nintzen bera bertsoan entzutearren. 1960tik mugazemendiko txapelketetan hasi zen. Baxenabarreko euskarak ez zion laguntzen gipuzkoar publikoaren aurrean, baina bere bertso gintzaren ederra inork ukatu ezinezkoa zen. Egia esan, ez zen txapelketetarako hain yayoa, zeren gaia hain gogokoa ez zuenean bertso oso motelak ere egiten zituen. Beste batzuk betegarri eginak ere hark bezain ederrak egiten zekizkiten, baina berak ez. Berak, gai hunkigarri bat hartzen zuenean bestek baino goragoko mailetatik eramango, zuen bere bertsoa. Epai-mahaikoentzat ere ez zen hain gauza erraza txapelketa batean bere balioak neurtzea. Baina baliorik handiena biharamunetik zenbait bertso herrian hedaturik aurkitzea zen. Lehen lehenik mugazandik, bere euskalkitik hurbil, baina denborarekin mugak hautsi zituen bere bertso gintza xarmantak.

Bertso horiek bazekarten esaldi eta egitura berririk gure garaiko bertsolarietara. Hala ere, bere erroa herri kanta zaharretikakoa zuen Xalbadorrek. Bere bertsoak irakurriz laster konturatuko gara Euskal Herriaren kantategiaren jabe zela. “Dohaina eta lana” izeneko bertsoak Otxalde eta Etxahun bertso saioaren oroitza ekarriko digu, adibidez. Baina artegintza berri batekin. Lehengo bertsolarien gisa, zenbait klitxez baliatzeaz badaki, baina sorketa berrieri begira ariko zaigu. Sorketan aurkitzen zuen Xalbadorrek bere gogoia. Sorketa ideiak, esaldiak eta bertsoaren egitura guzira eratzeaz. Adibiderik asko aurkituko dugu bere bertsoak irakurtzean, nahiz paperean idatzitakoetarik edo nahiz plazan bat-batean botatakoetatik. Sinbolojiaz ere ederki baliatzen zekien. Hara 1962ko Erregen eguneko saio hartan Donostian agurrez egin zuen hura:

*Egun Erregen eguna da ta
nik ere hartu indarra,
nunbait ni ere Erregen gisa
bidean hasi beharra,
goizean etxetik erten eta
abiatu naiz azkarra,
gero Donostiaren par-parean
gelditu zeraut izarra.*

Egun berean, Basarri, Uztapide eta Azpillagarekin batean musean jokatzeari zuen gaitzat eta berari zegokion partetik grazia bizkor batean aritu zen. Orixek gogoko zuen Elizanbururen "Festa biharamuna", jokoaren partida hain ederki eramanezko bertsoak zirelako, baina egun hartan Xalbadorrek bat-batean jarri zituenak Elizanburuk paperean idatzi zituenak bezain onak ziren. Basarrikin pareja, beste bien kontra egin beharra zuen, eta hara hemen txandako hiru bertsoak soilik:

*Zeinek dezake haueri
partida ekendu,
Uztapidek eskuetan
jokua omen du,
nik gaizki eginak otoi,
Basarri, konpondu,
Bainan gezur guziak
utzi ene kondu.*

*Baduela dionak
berdin bat ere eztu,
jokoan nihor ezpaita
nehoiz aski prestu,
etzazutela ibili
horren bertze jestu,
beldurra iduki gutaz
nola gauden esku.*

*Museko berri badakit
nik ere lehenago,
zonbait partida tabernan
jokaturik nago,
Uztapide erregez
beterik badago,
haundia tira zazu ta
txikira hordago.*

Baina bertso apartekoen artean, bat-batekoetan behintzat, 1965eko Urte Berri eguneko txapelketakoak ditugu. Gaia, emazte hil zenaren soñekoari bi bertso botatzea jarri ziotenean:

*Pentsa zazute alargundu bat
ez daike izan urusa,
dolamen hunek, oil, ez dezala
ainitz gehiago luza,
orai urtea ziloan sartu
andreñoaren gorputza,
haren arropa hantxet dilindan
penaz ikusten dut hutsa.*

*Geroztik nihau ere nabila
guzia beltzez jantzirik,
ez dut pentsatzen nigar eiteko
ene begiak besterik;
ez pentsa gero, andre gaxoa,
baden munduan besterik
zure arropa berriz soinean
har dezaken emazterik.*

Baina guzi horiek nonbait ez ziren aski izan Xalbadorren bertsogintza behar bezala ulertzeko. Honelako bertsoak sailean betearren, gipuzkoarrek ez ziren konturatu hoiien edertasunez. 1967ko txapelketan, epai mahaiak azken saioa Uztapidekin jokatzeko aurrera pasatu zuelako txistu joka hartu zuten bertsolari pare gabea. Txistuak ez ezik bazen han protesta ohiu eta bullarik ere. Baina Xalbador, isilune bat hartu bezain azkar hasi zen agurrezko bertso honekin:

*Anai-arrebak, ez otoi, pentsa
neure gustura nagonik,
poz gehiago izango nuen
albotik beha egonik;
zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik...*

(Une honetan jendea txaloka hasi zen eta ezin jarraituz gelditu zen bertsolaria; gero, honela bukatu zuen bere bertso hau):

*zuek ezpazerate kontentu
errua ez daukat, ez, nik,
txistuak jo dituzute bainan
maite zaituztet oraindik!*

Egun hartatik gipuzkoarren eta begirapenik hoberenak irabazi zituen Xalbadorrek. Orain, Xalbador bezala ezagutzen genuen Fernando Aire gizon maitagarri hura hitzeaz gipuzkoar jator askok izan dute egun hura beren oroipenean. Geroztik alde hontako herririk gehienetan entzun bait da Baxenabarkoaren abotsa.

Goian bego, fede sendo baten jabe zen Xalbador handia.

Odolaren mintzoa, hala du Xalbadorren liburuak izentzat. Bere gogoeztako, bertso hautatuak biltzen bai ditu liburu hontan. Orotarik bada. Baina batez ere, liburuaren bukaeraz jartzen duez azken agurrezko bertsoan ziguna:

*zortaka ixurtzerat hor baitut utzia
herri huni diotan maitasun guzia.*

Behar bada, bigarren titulutzat ongi zetorkion “Xalbadorren testamenua”, Txirritak bera bizi zen artean argitaratu zuen liburu bakarri jarri zionaren araura. Egilearen sentipen eta pentsameneren bidez, bada hor zernahitarik; ezta bertso liburu soil bat.

Emil Larrereren aintzin solas eder bat du ataritzat. Hitzaurregile honek, “egun oso batez irentsi baidut liburu hau, batean irakurriz eta bestean kantatuz”, dio. Nik ere ezin izan dut eskutik utz liburuaren azkena jo arte.

Larrek aztertzen du liburuaren funtsa. Bi zatitan adiarazten digu egilearen bihotz kezkatia eta hari arantzapetik sortzen zaizkion loreak. Etxea eta familia, lana eta nekea, adiskideak, euskara eta herria, Jainkoa eta fedeia nola diren Xalbadorren baitan; eta bere artegintzan, gogoetalarari indartsua, poeta edo olerkari serioa eta irripar eragilea. Hoiek ziren Xalbador bertsolariaren neurri oparotsuak. Ber berak Mikel Monako zenari jarritako bertsoak oroitarazten digu bere buru-bihotzen neurria eta bera-gatik esan genezake:

*Penetan da etxea, penetan auzoa,
horiekin batean herri bat osoa;
gizon baten galtzea ez baita goxoa,
guziz, gizona bazen zu bezalakoa.*

Odolaren mintzoa deritzan honek bertsolaritza liburu guzien markak bete ditu. Bertsolari liburuak, gehienetan, era jakineko irakurlegoa izanen dute, bertsozaleen artekoa; baina Xalbadorren liburuarekin ezta holarik gertatuko. Hain da aberatsa, bai gaiez eta bai eraz. Herri poesiaren arte aldetik bada zer irakur eta zer ikas. Edozein irakurlentzako aspertu ezinezko liburua da. Gainera, liburuaren haseran, lehen 32 orrialdeak hizlauratu ditu eta Xalbadorrek honetan ere bere dohainak erakusten dizkigu. Orrialde hauetan bere gaztaroko zaletasunak eta bertsolaritza adiarazten dizkigu, launez ere oroitzuz.

Bertsolaritza, lehenago Manuel Lekuonak eskani zigun estudio sakon bat, arte eta teknikaren alderdiak ongi aztertzen dituena, eta historiari ere baditugu A. Zabalak eta S. Onaindiak eginak, baina bertsolariak bere ekintza bere barnetik ikusirik falta zitzaigun eta hau Xalbadorren liburuak betetzen digu; behinik behin bere ikusmoldeak erakusten diguna.

Xalbadorrek gaztetatik zuen kanturako zaletasuna eta gaztetxo zelarik oharatu zen larradietan zituen artzain lagunengandik euskaldunen kantuz. Beraz, euskal kantategia ezagutuaz jo zuen bertsolaritza. Bertsolari izateko: "Nehork ez lezake sinets eni segurik zenbat gosta zautan", esango digu. Luzaz entseatuz, bere baitan ari eta ari burutzen joan zen:

*Miatu behar laike ahal bezain barna,
lur hoberenak ere baitu bere lana.*

Bertsolari zaharragoengandik jaso zituen erakutsietan, batek esan omen zion, "hobe zela poto egitea, ezen ez arrazoin txar bat emaita bertsuaren bururatzeagatik".

Bertsolari ofizioa hartzearen nekeaz ere mintzatuko zaigu. Era berean ofizioa hartzetik irudimenaren bizkortzeaz. Bazekin bertsolaritza ez zela bere etxaldearen onurakor, baita ere osasunaren kalterako, baina hogeituz laburtuko bazuen ere bere bizia, bere biziak puxka bat gure herri maitearentzat emateaz konformatzen zen. Honegatik, holako gizon bategandik ez en harrizkoa honako ateraldi hau:

*Nihori nehoiz ezin dut gorde
ene aurpegi iluna,
gorputza latza badaukat ere
bihotza daukat biguna.*

Neurri eta pundueri garrantzi gehiegi ez ote zion ematen, batek galde egin zionean, hara zer erantzun zion: "arrazoinamendu txar bat ongi rima-

turik, pertsuago da, arrazoinamendu on bat gaizki rimaturik baino. Irinik hoberenarekin egin oreka ere ez da ogi, labean axala egin artean". Baina, hori bai, pundu pobreak salatuko ditu, atzizki soilez edo azken silaba hutsez gaizki osatuak. Bertsu idazteaz ere gauza jakingarririk adiaraziko digu. Eta liburu hontako gehienak idatziak dira. Poema handi bat osatzen dutenak, gurasoengandik hasi, sortetxeari, herriari, artzaintzako ogibideari, amodioari, lagunerari eta abar, hola jarraituko du liburu mardularen orrialdeak zehar.

Bertso biribilak, mami eta azalez ondo hornituak.

Gipuzkoaz ere asko oroitzen da. Euskaldun deserrituak, ez Espainiak eta ez Frantsiak beren estadupeko lurretan hartzerik nahi ez zituztenak bere etxean hartuko zituela esan zuenetik zenbait eragozpen izan zuen mugazemendik, eta Galarretako frontoian bertsoetan jardutzea debekatu ziotelako, bere sentipenak agertzen ditu 267. orrialdetik, baina probintzia honi zion maitasuna argi ta garbi erakusten digu 313. orrialdetik.

Hizkuntzagatik esaten dituenegatik zer esan? Xalbadorri ere ongi sufriarazi zion gure egoerak, baita ere salatu mintzaira uzten duten anaiak:

*Badakit askoz ere nukela hobea
nehoiz ez agertu ene dolorea;
odolaren mintzoa eduki gordea
nahiko nuke, bainan ezin dut ordea.*

*Hil hobi huntan noizbait norbait balabila,
zure izaitearen herrestoen bila,
lurpetik entzunen du deihadar bipila:
Hemen dago ama bat bere haurrek hila!*

Fede sendo baten jabe zenez, moralaren alderdiak eliz dotrinan edo Bibliako adibidez epaituz baliatzen da. Hontan, bere iritziak, inguru bere-
tik agertzen ditu, eta beti bertsoaren ederra ondo eramanez. Bertso-
gintza-
ren tresna nagusia hizkuntza zuenez ez da batere harritzekoa bere hizkun-
tzaganako maitasun hori:

*Anai-arrebak, entzun ene aho-hotsa:
izaite bat ez daike hezur hutsez osa;
herria da gorputza, hizkuntza bihotza;
bertzetik berextean bitarik bakotxa,
izaite horrendako segurra hil hotza.*

J. S. M.